

NEKE PROMJENE GRANICA OSMANLIJSKO- KRŠĆANSKO/HRIŠĆANSKIM RATOVIMA NA TLU BOSNE I HERCEGOVINE KROZ HISTORIJU

Sažetak: *Na raskršću Balkana i Panonije mijenjale su se kroz historiju granične linije, ukidale stare, a stvarale nove granice, nekada mirovnim pregovorima mirnim putem, a češće silom i ratovima. Jedna od najburnijih promjena granica krajem srednjeg i novog vijeka, bijaše na prostoru raskršća Balkana i Panonije, gdje je danas Bosna i Hercegovina. Promjene granica imale su često za posljedice velike seobe naroda, koje su bile s velikim ljudskim stradanjima, uzrokovanim ekstremnim politikama i ideologijama te brojnim drugim razlozima, koje su trebale opravdati brojne egzoduse i stradanja u ime nekih svojih viših ciljeva. Česti osmansko-kršćansko / hrišćanski sukobi koji su završavali mirovnim ugovorima mijenjali su crte granica.*

Često je na navedenim prostorima kroz prošlost jedna tragika zamijenjivala drugu, tako da je svaka generacija proživljavala jedan, dva i ponekad više ratova i stradanja, koje su osjetili na sebi. Teško je bilo opravdavati ciljeve promjene granica, država, populacije ljudi, prostora i ideologija uopće, gdje su „oduvijek“ obitavale višenacionalne, kulturološke, nacionalne, vjerske i druge različite zajednice, posebno u Bosni i Hercegovini. Neopravdano je reći, a ponekad se čuje, kako isti narodi žive od prošlosti jer kao feniksi niču nove ideologije nekog revanšizma, odmazde i zla, to naprosto nije tačno jer isti narodi kao i svuda u svijetu žive za bolju budućnost iščekivanja i nadanja za promjenom na bolje za sve.

U kasnom srednjem i novom vijeku, mogu se pratiti promjene granice na današnjem i širem balkansko-panonskom prostoru, na tlu Bosne i Hercegovine, s naglaskom na pomjeranje granice i kršćansko/hrišćanskim i osmanlijskim ratovima pa sve do savremenog doba koja dobija i druge nove uzroke i poticaje. Veliki dio bosansko-hercegovačke novovjekovne historije granica

obilježilo je Osmansko carstvo i njihova vojna uprava koja je bila organizovana od početka 15. stoljeća. Osmanlijski prodori i porazi bili su uzrokom čestih promjena granica, tzv. „mekih“ granica. Glavnina osmanlijskog osvajanja trajala su od 15. stoljeća, a njihovo jenjavanje putem vojnih pritisaka bilo je poslije bitke kod Siska 1593. godine. Na osvojenim područjima Osmanlije su formirale svoje vojno-upravne jedinice sandžake, koje su bile potčinjene beglerbezima Rumelijskog, odnosno Budimskog ejaleta. Nakon osnivanja Bosanskog ejaleta 1580. godine većina sandžaka s bosansko-hercegovačkog područja ušla je u njegov sastav, ali je dio prelazio prostore današnje Bosne i Hercegovine.

Velika posebnost Bosanskog ejaleta bile su kapetanije, tj. vojne oblasti, koje su služile kao utvrde za odbranu granica. Kapetanije se u početku javljaju samo u pograničnim područjima, a kasnije se proširuju i u unutrašnjost. Bosanski ejalet prestao je postojati krajem 19. stoljeća, ali je osmanska vojna uprava i njihova vladavina uzročnik određenih promjena u nacionalnom i vjerskom omjeru stanovništva. Granice Bosne i Hercegovine koje su tada bile na Drini te dijelile Bosnu i Hercegovinu od Srbije utvrđene su Berlinskim mirovnim ugovorom 1878. godine. Maritimna (morska) granica Bosne i Hercegovine predstavlja manji reliktni nekadašnjeg Bosanskog primorja kako za vrijeme srednjovjekovne Bosne, tako i za vrijeme Bosanskog ejaleta u njegovim maksimalnim granicama.

Granice Bosne i Hercegovine priznate su Berlinskim mirovnim ugovorom, a potvrđene Antifašističkim vijećem narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) i Zemaljskim antifašističkim vijećem narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine (ZAVNOBIH).

Tzv. „meke“ granice na prostoru između Bosne i Hercegovine, Srbije, Hrvatske i Crne Gore, rezultat su mnogobrojnih ratnih događanja, velikih migracija stanovništva, a posebno odluka mirovnih ugovora, kao na primjer Karlovačkog, Požarevačkog, Beogradskog, Svištovskog, Bečkog, Berlinskog, te AVNOJ-a do kraja Drugog svjetskog rata te disolucijom SFR Jugoslavije i uspostavom novih država.

Ključne riječi: *granice, Bosna i Hercegovina, historijat granica Bosne i Hercegovine*

SOME CHANGES IN THE BORDERS AS A RESULT OF OTTOMAN-CHRISTIAN WARS ON THE SOIL OF BOSNIA AND HERZEGOVINA THROUGH HISTORY

Summary: *At the crossroads of the Balkans and Pannonia, border lines have changed throughout history, old ones were abolished, and new borders were created, sometimes through peaceful peace negotiations, and more often through force and wars. One of the most turbulent border changes at the end of the Middle Ages and the New Age was at the crossroads of the Balkans and Pannonia, where Bosnia and Herzegovina is today. Border changes often resulted in large migrations of people, which were accompanied by great human suffering, caused by extreme policies and ideologies and numerous other reasons, which were supposed to justify numerous exodus and suffering in the name of some of their higher goals. Frequent Ottoman-Christian conflicts that ended in peace treaties changed the border lines.*

Often in the mentioned areas throughout the past, one tragedy replaced another, so that each generation lived through one, two and sometimes more wars and suffering, which they felt on themselves. It was difficult to justify the goals of changing borders, states, settling people, space and ideologies in general, where multinational, cultural, national, religious and other different communities have "always" lived, especially in Bosnia and Herzegovina. It is unjustified to say, and sometimes one may hear that the same peoples live on the past because like phoenixes, new ideologies of revanchism, retribution and evil are springing up, and all of it is simply not true because the very same peoples, like everywhere in the world, live for a better future in anticipation and hope for change to better for everyone.

In the late Middle Ages and the new century, one can trace the border changes in today's and the wider Balkan-Pannonian area, on the soil of Bosnia and Herzegovina, with an emphasis on the shifting of the border and the Christian and Ottoman wars, until the modern era, which has other new causes and incentives. A large part of Bosnia-Herzegovina's modern border history was marked by the Ottoman Empire and their military administration, which was organized from the beginning of the 15th century. Ottoman incursions and defeats were the cause of frequent border changes, the so-called "soft" borders. Most of the Ottoman conquests lasted from the 15th century,

and their decline through military pressure was after the Battle of Sisak in 1593. In the conquered territories, the Ottomans formed their military-administrative units, the sanjaks, which were subordinated to the beglerbeys of the Rumelia and Buda eyalets. After the establishment of the Bosnian Eyalet in 1580, most of the sanjaks from the Bosnian-Herzegovinian area became part of it, but some of them crossed the territory of today's Bosnia and Herzegovina.

The great specialty of the Bosnian Eyalet was the captaincy, i.e. military districts, which served as fortifications for border defense. At first, the captaincy appeared only in the border areas, and later they expanded into the interior. The Bosnian Eyalet ceased to exist at the end of the 19th century, but the Ottoman military administration and their rule caused certain changes in the national and religious ratio of the population. The borders of Bosnia and Herzegovina, which were then on the Drina and divided Bosnia and Herzegovina from Serbia, were determined by the Berlin Peace Treaty in 1878. The maritime (sea) border of Bosnia and Herzegovina is a minor relic of the former Bosnian coast both during medieval Bosnia and during the Bosnian eyalet in its maximum limits.

The borders of Bosnia and Herzegovina were recognized by the Berlin Peace Treaty, and confirmed by the Anti-Fascist Council for the People's Liberation of Yugoslavia (AVNOJ) and the National Anti-Fascist Council for the People's Liberation of Bosnia and Herzegovina (ZAVNOBIH).

The so-called "soft" borders in the area between Bosnia and Herzegovina, Serbia, Croatia and Montenegro are the result of numerous war events, large population migrations, and especially the decisions of the peace treaties, such as the Karlovac, Požarevac, Belgrade, Svištovsk, Vienna, Berlin, and AVNOJ until the end of the Second World War and with the dissolution of SFR Yugoslavia and the establishment of new states.

Key words: *borders, Bosnia and Herzegovina, the history of borders of Bosnia and Herzegovina.*

Uvod

Ne samo na Balkanu, nego i diljem svijeta mijenjale su se granice, ukidale stare a stvarale nove, nekada mirovnim pregovorima mirnim putem, a češće silom i ratovima. Možda jedno od najburnijih promjena granica krajem sredn-

jeg i novog vijeka, bijaše na prostoru raskršća Balkana i Panonije, gdje je i Bosna i Hercegovina. Promjene granica imale su za posljedice velike seobe naroda, a koje su bile tako česte na navedenim prostorima, sa velikim ljudskim stradanjima, uzrokovanim ekstremnim politikama i ideologijama te brojnim drugim razlozima, koje su trebale kao opravdati brojne egzoduse i stradanja u ime nekih svojih viših ciljeva.

Nažalost, na ovim prostorima ljudskog življenja kroz prošlost jedna tragika je zamijenjivala drugu, tako da je svaka generacija proživljavala jedan, dva i ponekad više ratova i stradanja, a koje su osjetili na sebi. Teško je bilo opravdavati ciljeve promjene i granica, država, populacije ljudi, prostora i ideologija uopće, gdje su „oduvijek“ obitavale višenacionalne, kulturološke, nacionalne, vjerske i druge različite zajednice obitavajući na istom prostoru, kao što je bila Bosna i Hercegovina. Neopravdano je reći, a ponekad se čuje, kako isti narodi žive od prošlosti gdje su iznova kao feniksi nicali nove ideologije nekog revanšizma, odmazde i zla, ali to naprosto nije tačno jer isti narodi kao i svuda u svijetu žive za bolju budućnost iščekivanja i nadanja za promjenom na bolje svih ljudi.

U kasnom srednjem i novom vijeku mogu se pratiti promjene granice na današnjem i širem balkansko-panonskom prostoru, posebno na tlu Bosne i Hercegovine, s naglaskom na pomjeranju granica poslije kršćansko/hrišćanskih i osmanlijskih ratova pa sve do savremenog doba, kada dobijaju i druge nove uzroke i poticaje.

Osmanlijskim prodiranjem izvršene su promjene granica u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Ugarskoj

Česte su bile promijene granica i egzodusi multinacionalnog stanovništva na prostoru današnje Bosne i Hercegovine i prije prodora Osmanlija, dakle Osmanlije su samo slijed u nizu novih promijena kroz vjekove. Prodorom Osmanlija na Balkan nametnuta je pored raznih promjena i tzv. „meke“ granice,¹ gdje se dugo zadržala osmanska vojna uprava u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj od početka 15. pa do druge polovine 19. stoljeća, a

¹ Uslovni historijski, sociološki, politički i drugi pojam tretmana trajanja graničnih crta, tzv. „meke“ granice su pojam za česte promijene granica država, naroda, kultura, vjera, civilizacija, a takozvane „tvrde“ granice su pojam za dugotrajnije granične crte koje se nisu mijenjale možda stoljeće i više vremena.

koje je obilježeno mnogobrojnim ratovima koje su vodili Osmansko i Habsburško carstvo, Venecija i ustanički pokreti domicilnih naroda. Osmanlije su zadržale granične crte u Bosni i Hercegovina i preko pola milenija kao i na prostoru današnje Srbije, a iz Hrvatske i Ugarske samo oko stoljeće i po.

U nemilosrdnim ratovima događala su se česta stradanja, asimilacije, i kulturocidi i genocidi na svim stranama i u svim vremenima. U jednom trenutku promijena granica dogodila se u slijedu promijena 1463. kada je Bosna pala u osmanske ruke, a 1482. i Hercegovina, dok je Krbavska bitka 1493. nagovijestila daljnja osmanska osvajanja tada nekih dijelova Hrvatske. Po starim obrascima svih različitih promijena na osvojenim područjima, osnivali su i Osmanlije svoje vojno-upravne jedinice sandžake koje su naposljetku ujedinili u veću vojno-upravnu jedinicu beglerbegluk – ejalet Bosna, na čijem je čelu stajao beglerbeg/paša, kojem su bili podčinjeni sandžakbezi. Specifičnost Bosanskog ejaleta bile su i vojne kapetanije, kao tada posebne granične vojne oblasti.

No, nakon uspona u 16. i 17. stoljeću Osmansko carstvo je počelo slabiti te gubiti ratovima i mirovnim ugovorima značajne dijelove svog teritorija, tako da je i Bosanski ejalet konačno prestao postojati 1878. odlukom Berlinskog kongresa, iako su Osmanlije i dalje do 1908. zadržali dijelomično nominalnu vlast. Često se ne piše i istražuje o tome, kako je završetkom ratova i mirovnim ugovorima te promijenom granica, slijedila migracija stanovništva, koja je i danas tako bolna u novim događanjima u svijetu.

Uzrokom u brojnim ratovima, pobjedama i porazima stvaraju se nove granice na Balkanu, a ratni pohodi bili su nužnost za osmansku državu jer vlastiti podanici nisu bili dovoljni za opskrbu velikih potreba vojnog sektora te za vjersku i državnu birokraciju.² Zato su bili „nužni“ ratovi kako bi se

² Josef, Matuz, *Osmansko Carstvo*, Školska knjiga, Zagreb, 1992, 66. Osmanska vojska se sastojala uglavnom od dva glavna dijela, stajaće vojske centralne vlasti, tj. Portinih trupa te od provincijskih odreda. Dok su se dobro školovane centralne trupe odlikovale većom udarnom moći, provincijski su odredi bili jaki zbog njihove brojnosti. Svojevremeno je Portina vojska bila najbolja te vrlo dobro plaćena, a vojnici su se mogli posvetiti isključivo vojnim zadacima, bila je smještena u vojarnama te uvijek spremna za akciju. Portini vojnici bili su pažljivo odabrani, ili u sklopu devširme, ili među mladim ratnim zarobljenicima. Jezgra centralnih trupa bili su janjičari, odred pješadije koji je u boju činio centar vojske i imao posebno značenje za obranu bojnog reda, kojim su zapovijedali janjičarske age. Za popunjavanje janjičarskih jedinica služio je odred regruta, u kojem su izobrazbu dobivala djeca prikupljena devrširmom i mladi zarobljeni kršćani i hrišćani.

došlo do novih podanika te ratnog plijena,³ a čime su jačale oružane snage i povećavala se osvajanja.⁴

U prekosavskim i podunavskim krajevima Osmanlije se pojavljuju već početkom 16. stoljeća, kada su njihove provale imale samo lokalni karakter jer nisu odmah zaposjedali opustošena područja, a što se kasnije promijenilo.

Osmanlije su u periodu između 1448. i 1453. na zaposjednutom dijelu Bosne osnovali svoju upravnu jedinicu Bosansko krajište, uglavnom na granicama svojeg krajnjeg vojnog dosega. Dakako, u potpunosti su istisnuli zatečeni domaći feudalizam te nisu na tom prostoru odmah uspostavili spahijsko-timarski sustav. U Bosni se počela širiti Osmanska vlast tek nakon pada Smederevske despotovine 1459, od kada su Osmanlijama bili potpuno otvoreni svi putovi u unutrašnjost Bosne, tj. iz bosanskog krajišta, npr. prema važnim rudarskim centrima Fojnici i Kreševu.⁵

Oslanjanjem na Ugarsku te papu, posljednji bosanski vladari pokušavali su otkloniti opasnost od Osmanlija sa svojih granica, očekujući od njih pomoć.⁶ No u Bosni su u to vrijeme trajale nesuglasice bosanskih velikaša, kao između bosanskog kralja Stjepana Tomaša i hercega Stjepana Vukčića-Kosače, koje nisu prestale sve do Stjepanove smrti 1461. u nerazrjašnenim okolnostima. Pad Bosne pod Osmanlije ubrzala je smrt bosanskog kralja,⁷ posebno kada je novi kralj Stjepan Tomašević 1462. uskratio danak sultanu te time dao neposredan povod Osmanlijama da napadnu Bosnu. Turske vojne jedinice su se tada preko Skopja, Kosova i Sjenice spustile

³ J. Matuz, *Osmansko Carstvo*, 66-67. Osim janjičara, pješadija se još sastojala od azapa i mustafiza. Pored pješadijskih rodova postojali su i konjanički. Tako su u provincijskoj vojsci najveću ulogu imali spahije, tj. teška konjica, koji su bili dobro izvježbani profesionalni vojnici, a za vojnu službu nisu bili nagrađivani novcem nego timarom ili zijametom. Ovisno o veličini svojih timara, spahije su morali povesti u rat do sedam naoružanih konjanika, a spahije koje su posjedovale velike timare nazivali su se zaimi. Zapovjednik spahijskih trupa bio je sandžakbeg (alajbeg).

⁴ J. Matuz, *Osmansko Carstvo*, 67-68. Osim teško naoružanih spahija, u redovima provincijskih trupa postojale su i lake konjaničke jedinice, od kojih su najvažnije akindžije. Akindžije nisu primali plaću, nego su sav prihod ostvarivali od plijena, a pored akindžija postojali su delije i farisi.

⁵ Hazim, Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Svjetlost, Sarajevo, 1982, 35-37.

⁶ Grupa autora, *Historija naroda Jugoslavije I*, Beograd, 1953, 606.

⁷ Pavo, Živković, *Povijest Bosne i Hercegovine do konca XVIII. stoljeća i povijest Hrvata Bosanske Posavine do početka XX. stoljeća*, Hrvatsko kulturno društvo "Napredak", Mostar, 1994, 76.

na Drinu i početkom maja 1463. stigli u graničnu oblast bosanskih velikaša Pavlovića i Kovačevića, koji su se predali bez otpora. U središtu Bosne predaja grada Bobovca demoralizirala je posade ostalih gradova, Travnika, Jajca, sve do Ključa, gdje su Osmanlije pod vodstvom Mahmud-paše Anđelovića pozvali kralja da se preda. Nakon predaje, sultan kralju zbog ranijih otpora Osmanlijama nije poštedito život čime je zapečaćena sudbina Bosanskog kraljevstva,⁸ gdje su Osmanlije organizirali svoju upravu i postavili novu granicu svoje imperije.⁹

Osmanske vlasti su obično stavljale u novoosvojena područja u 15. i 16. stoljeću pod izravnu upravu sandžak-begova te zatim imenovali i beglerbegove. Prije nego je Bosna postala poseban granični beglerbegluk, ustrojena radi suprostavljanja Habsburškom carstvu, bio je potreban vremenski period od 1463. do 1580. godine.¹⁰

Granica Osmanlija se pomjerila prema Hrvatskoj poslije pada Bosne, gdje je smrt ugarskog, ali i hrvatskog kralja Matije Korvina 1490. označila kraj apsolutističke vladavine, jer novi kralj Vladislav II. Jagelović nije mogao zaustaviti promjene uzrokovane dinastičkim borbama, čime je i Hrvatska i Ugarska postala lakši plijen nadolazećim Osmanlijama. Naime, pristaše kralja Vladislava u Slavoniji došle su u sukob sa onima austrijskog cara Maksimilijana Habsburškog. Uslijedio je osmanski napad na prostore Kranjske i Hrvatske 1491. koji nije uspio, ali je slijedio novi napad 1493. bosanskog sandžak-bega Jakub-paše s oko 10.000 vojnika, koji je prodro preko Hrvatske do Kranjske i Koruške. No, po povratku osmanskih jedinica došlo je do žestoke bitke na Krbavskom polju 9. septembra 1493, gdje je hrvatska vojska poražena, a brojni velikaši su poginuli zajedno s banom. Proširila se Evropom vijest o hrvatskom porazu, pa se čak pomišljalo i na obnovu

⁸ H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 38-39.

⁹ J. Matuz, *Osmansko Carstvo*, 64.

U Osmanskom Carstvu postojale su dvije veće upravne jedinice ejaleti i sandžaci, koje su bile organizovane vojnički, te dvije manje, sudijski okruzi (kadiluci) i okružja (nahije), koje su bile organizovane prema principu sudijske nadležnosti. Beglerbezi i sandžakbezi su gotovo uvijek to postajali u sklopu vojničke, a predstojnici sudijskih okruga i okružja u sklopu teološko-pravne karijere. Najveće teritorijalne jedinice Osmanskoga Carstva bili su ejaleti na čelu kojih su bili beglerbezi. Beglerbezi su neprestano raspolagali sa jednim sandžakom - nazvanim paša-sandžak - te su k tomu bili zaduženi za nadzor sandžakbega svojeg ejaleta, svakako bez previše uplitanja u nadležnosti pojedinih sandžakbega.

¹⁰ Halil, Inalcik, *Osmansko Carstvo*, Srednja Europa, Zagreb, 2002, 131.

križarskih/krstaških ratova protiv tada sa hrišćanske strane nazvanih „nevjernika“, no kralj Vladislav nije bio zainteresiran, iako se granica Osmanlija znatno pomjerila na zapad.¹¹ Osmanlije su nadirali 1499. i prema Dalmaciji, pa je kralj Vladislav došao s ugarskom vojskom u pomoć te suzbio opsadu Jajca 1501, a odbranu južnih granica Ugarske i Hrvatske povjerio hrvatskim velikašima Berislavićima i Frankopanima. Velika osvajanja prema zapadu Evrope želio je poduzeti novi sultan Sulejman II. još 1519. te je prva na granici bila Ugarska. Bosanski sandžakbeg Huserv-beg je 1522. krenuo vojskom na Dalmaciju te osvojio Knin i Skradin bez veće borbe, ali utvrđeni Klis ovaj ga puta nije uspio osvojiti. Hrvatski velikaš Petar Kružić se zajedno s Krstom Frankopanom istaknuo, kao i 1525. prilikom odbrane Jajca. No, sultan Sulejman je 1526. poduzeo veliku ofenzivu na Ugarsku te osvojio utvrde Petrovaradin i Osijek, gdje su Turci izgradili u kratkom vremenu drveni most od 14 kilometara preko baranjskih močvara i prešli rijeku Dravu i time granično ušli u Ugarsku te stigli do Mohačkog polja gdje je došlo do odlučujuće bitke u kojoj je Ugarska vojska teško poražena. Ugarski kralj Ludovik II. je poginuo, a sultan je iste godine ušao u Budim i pomjerio granice svoje imperije na sjever i zapad Ugarske, time je nestalo Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo.

Osmanlije su uspjeli u periodu između 1542. do 1556. u svom postupnom osvajanju, zauzeti posljednje ostatke Slavonije. Ubrzo do novoga rata između Turske i Austrije došlo je 1566, te je sultan Sulejman ponovno krenuo na osvajanje novih sjevernih granica.¹²

Na austrijsko je prijestolje došao car Rudolf (1576-1608), a što se odrazilo i na granične zemlje, gdje je da bi zaustaviti napredovanje Osmanlija, nadvojvoda Karlo utemeljio je Vojnu krajinu na tlu Hrvatske, ali su 1583. Osmanlije uspjeli pomaknuti granicu s rijeke Une na Kupu. Padom Bihaća 1592. odbrambena crta Hrvatske prema Osmanlijama išla je od Ogulina kroz Karlovac uz rijeku Kupu do Siska. No iako je želio 1593. Hasan-paša vojs-

¹¹ P. Živković, *Povijest Bosne i Hercegovine do konca XVIII. stoljeća i povijest Hrvata Bosanske Posavine do početka XX. stoljeća*, 96-97.

¹² P. Živković, *Povijest Bosne i Hercegovine do konca XVIII. stoljeća i povijest Hrvata Bosanske Posavine do početka XX. stoljeća*, 102-103. Vojsku je vodio Mehmed paša Sokolović. Turci su stigli do Szigeta, kojeg je branio Nikola Zrinski (Miklós Zriny). Unatoč velikoj osmanskoj premoći u ljudstvu, Zrinski je branio grad gdje je i poginuo. Tada je umro i sultan Sulejman II, ali je veliki vezir Mehmed paša Sokolović poveo Turke dalje. Nakon ove pirove pobjede Osmanlije su se povukli, ali je poslije Szigeta njihova moć počela postupno slabiti.

kom osvojiti Sisak nije uspio, nakon toga Osmanlije su krenule na Zagreb.¹³ Neki historičari označavaju istu bitku kao početak prestanka osmanlijskih većih osvajanja, iako se rat nastavio i dalje te je trajao još trinaest godina, kada je na kraju 1606. sklopljen mir na Žitvi.¹⁴

Granična crta je istim mirom za Osmanlije bila najzapadnija i najsjevernija, jer su osvojili bosanske, srpske, ugarske i hrvatske zemlje, a mnogi su kršćani i hrišćani, prije toga i bogumili prihvatili islam, a naročito u Bosni te su se žitelji razdijelili u dva „razreda“: pravovjernike (muslimani) i nevjernike (raja).¹⁵

Osnivanje osmanlijskih sandžaka na novim granicama u Bosni

Na osvojenim područjima, kako su se osmanlijska osvajanja širila, tako su se osnivale vojno-upravne jedinice sandžaci, koji su se dijelili na manje jedinice - nahije. Kako je broj sandžaka bivao sve veći, od dijelova nekadašnjeg Bosanskog kraljevstva 1580. i dijela Slavonije, Like i Dalmacije, oformljen je Bosanski ejalet kao najveća vojno-upravna jedinica.¹⁶

Oblasti Pavlovića i Kovačevića te okupirani dio Hercegovine zemlje, tj. osvojene zemlje bosanskog kralja, Osmanlije su pretvorili u ejalette koje su ujedinili s ranijim ejaletima u Raškoj i Bosni te od čitavog tog teritorija osnovali jedinstven teritorij sa centrom u Sarajevu.¹⁷ Svojevremeno, ranije, kada su Osmanlije izgubili dio osvojenog teritorija, ugarski i hrvatski kralj Matija Korvin je na osvojenom povraćenom području osnovao dvije banovine Srebreničku i Jajačku, tako da je osmanlijska Bosna na istoku i sjeveroistoku graničila sa ugarsko-hrvatskim preostalim područjem i spomenutim banovinama.

¹³ P. Živković, *Povijest Bosne i Hercegovine do konca XVIII. stoljeća i povijest Hrvata Bosanske Posavine do početka XX. stoljeća*, 105. Do bitke je došlo 22. juna 1593. na poljanama i močvarama između Kupe i Odre. Bitka je trajala jedan sat i u njoj je osmanska vojska teško poražena uz velike gubitke. Poginuo je i sam Hasan-paša Predojević.

¹⁴ Ferdo, Šišić, *Povijest Hrvata II*, Marjan tisak, Split, 2004, 306-307. Žitvanski mir bio je prvi mir u kojem su ugarsko-hrvatski kralj i sultan bili ravnopravni, a ujedno je to bio znak da osmanska prevlast počinje opadati.

¹⁵ F. Šišić, *Povijest Hrvata II*, 329.

¹⁶ F. Šišić, *Povijest Hrvata II*, 326-327.

¹⁷ H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 39-40.

Osmanlije su 1463. poduzeli ofenzivu protiv Hercegovine te na osvojenom teritoriju osnovali 1470. poseban Hercegovački sandžak, čije je sjedište do 1572. bilo je u Foči, a onda u Pljevlju, ali ponekad je privremeno sjedište sandžakbega bilo i u Mostaru, a Hercegovački sandžak je obuhvaćao i Makarsko primorje.¹⁸

Opsjeli su 1481. Osmanlije bosanski hercegov grad Novi (danas Herceg Novi), čija se posada predala te je tako nestao i posljednji slobodni ostatak Bosanske države. Jajačka i Srebrenička banovina predstavljale su tada moćnu branu turskim prodorima prema Ugarskoj, kao i stalnu opasnost za osmanske pogranične posjede koje su ugrožavali Mađari, Osmanlije su odlučili čvršće povezati svoju vlast u srednjem Podrinju te su osnovali Zvornički sandžak u periodu između 1478-1483. sa sjedištem u Zvorniku, ali su sandžakbegovi boravili i u Tuzli.¹⁹

Bosanski sandžakbeg Huserv-beg je 1537. predložio osnivanje novog Kliškog sandžaka sa sjedištem u Klisu, ali su njegovi sandžakbezi najčešće stolovali u Livnu, sa prvim sandžakbegom Murat-begom Tardićem.²⁰

Osmanlije su 1538. osnovali novu vojno-administrativnu jedinicu na osvojenom području srednje Slavonije, koju su po svom središtu nazvali Požeški sandžak, kome su priključili nove osmanlijske posjede u Slavonskoj Podravini, a i posjede u Posavini Bosanskom sandžaku. Rumelijskom beglerbegluku pripadao je do 1541 Požeški sandžak., a od tada Budimskom ejaletu, u čijem je sastavu ostao sve do 1580., kada je priključen Bosanskom ejaletu. Kada je 1600. osnovan i Kanjiški ejalet, pridodan mu je Požeški sandžak koji je ostao u sastavu tog ejaleta sve do kraja turske vladavine, u čijem su sastavu bili Požega, Osijek, Virovitica, Vukovar, Orahovica, Našice i Đakovo.²¹

Turci su nastavili osvajanja u Slavoniji i 1552. osvojena područja priključivali Požeškom sandžaku, a od 1557. na tom su području osnovali i novi Začasna sandžak, sa prvim sjedištem u Začasni ili Čazmi, ali kako je Čazma bila u nesigurnom području stalnih vojnih čarki, sjedište sandžakbega u periodu između 1560-1565. premješteno je u Pakrac.²²

¹⁸ F. Šišić, *Povijest Hrvata* II, 327.

¹⁹ H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 52-54.

²⁰ P. Živković, *Povijest Bosne i Hercegovine do konca XVIII. stoljeća i povijest Hrvata Bosanske Posavine do početka XX. stoljeća*, 100.

²¹ F. Šišić, *Povijest Hrvata* II., 327.

²² H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 66-68.

Između 1578. i 1580. osnovan je Krčki ili Lički sandžak, a prostirao se uz Velebit prema Senju, Brinju i Otočcu i zapremao sjeverni dio Dalmacije, Liku i Krbavu i pripadao Bosanskom ejaletu. Isti sandžak je ponekad spajan sa Bihaćkim, ali i Kliškim sandžakom u jedan sandžak, a sjedište je bilo u Kninu ili u Udbini.²³

Prostor budućeg Bosanskog ejaleta bio je podijeljen u jedan od tri ejaleta: Rumelijskog, Budimskog i Temišvarskog do osamdesetih godina 16. stoljeća.

Na velikom osvojenom području težnja za daljnjim proširivanjem i učvršćenjem vlasti nailazila je na teškoće, jer su se nalazile u blizini dvije velike i neprijateljske države, Austrija i Venecija, što je uzrok ili početak slabljenja centralne vlasti i pojačane potrebe za eksploatacijom podanika, koja se mogla provoditi samo sa razvijenijim i pojačanim birokratskim aparatom, što je nagnalo Osmanlije da provedu državne reforme i reformu upravne podjele Carstva. Zbog toga je u ovom dijelu Carstva organizovana velika osmanlijska administrativna jedinica, Bosanski ejalet 1580, nastao izdvajanjem Bosanskog, Hercegovačkog, Kliškog, Pakračkog i Krčkog sandžaka iz Rumelijskog, te Zvorničkog i Požeškog iz Budimskog ejaleta. Srijemski sandžak je činio izuzetak, ostao je u sastavu Budimskog ejaleta sa središtem u Iloku, dok je sadžakbeg nerijetko boravio i u Mitrovici.²⁴ Centralna oblast Bosanskog ejaleta postao je Bosanski sandžak koji se od tada zvao i Paša-sandžak,²⁵ a prvi je beglerbeg Bosanskog ejaleta bio dotadašnji sandžakbeg Bosanskog sandžaka Ferhat-beg Sokolović do 1588. godine.²⁶

Specifičnost Bosanskog ejaleta bile su kapetanije, kao posebne vojne oblasti. Vojska kapetanija sačinjavala je posebnu vrstu odbrambene snage,²⁷ čiji se početak vezuje uz osmanlijska osvajanja. Osmanlije su doprle do obala Save i Une te su se upoznale sa kršćanskom institucijom kapetanija, koje su osnovane s ugarsko-hrvatske strane da se odbrane od osmanlijskih prodiranja. Kapetanije su Osmanlije osnivali u osvojenim gradovima, gdje su zadržali

²³ H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Svjetlost, 73-75.

²⁴ F. Šišić, *Povijest Hrvata* II., 327.

²⁵ Željko, Holjevac i Nenad Moačanin, *Hrvatsko-slavonska Vojna Krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva u ranome novom vijeku*, Leykam international, Zagreb, 2007, 115.

²⁶ H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 79-81.

²⁷ Hamdija, Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1954, 7.

postojeće i postavljali svoje kapetane i vojnike. Nakon osmanlijskog zauzeća Gradiške 1537. osnovana je Gradiška kapetanija, 1565. Krupska kapetanija, 1592. Bihaćka kapetanija, što je nastavljeno i u Hercegovini, na primjer u Gabeli.

U početku 16. stoljeća samo uz granicu, kapetanije su bili mali, ograničeni teritorij, a kasnije u 18. stoljeću bilo ih je i u unutrašnjosti. Organizovane na vojnički način na čelu sa kapetanom, svi su službenici bili plaćeni, a službe su bile nasljedne,²⁸ sve do njihovog ukinuća 1835. godine.

Broj kapetanija je znatno porastao do tzv. Bečkog rata 1683, tako da je od 1606. do 1690. postojalo na teritoriju Bosanskog ejaleta dvadeset i devet kapetanija, dok je 1829, šest godina prije ukinuća kapetanija, bilo trideset i devet kapetanija.

Kada je Osmansko carstvo prešlo u defenzivu nakon mira u Karlovcima 1699, počele utvrđivati granice 1700, tako da je u 18. stoljeću osnovano 28 kapetanija pored 12 što su preostale nakon Karlovačkog mira. Granice Bosanskog ejaleta, od Brčkog uz Savu i Unu pa dalje kopnenom međom, bile su povezane kapetanijama.²⁹

Mijenjala su se sjedišta graničnog Bosanskog ejaleta, tako da je sjedište tokom 16. stoljeća bilo u Bana Luci, a nakon mira na Žitvi (Zsitva, danas se nalazi u Slovačkoj) 1606, bosanski beglerbegovi znali su boraviti i u Sarajevu, ali je službeno središte i dalje ostala Banja Luka,³⁰ sve do 1639. godine, ali je 1655. Sarajevo bila rezidencija bosanskih namjesnika sve do kraja 17. stoljeća, a nakon toga je preneseno u Travnik do 1850, kada je Sarajevo ponovo postalo vojno-administrativno središte Bosanskog ejaleta.³¹

Teritorij Bosanskog ejaleta nije nikada, a naročito tokom 16. i 17. stoljeća bio identičan sa opsegom nekadašnje Bosanske kraljevine, niti s opsegom Bosne poslije Karlovačkog mira 1699, a pogotovo ne sa teritorijem Bosne i Hercegovine nakon okupacije 1878. godine. Teritorij Bosanskog eja-

²⁸ Svaka je kapetanija imala bar jedan grad i jednu kulu, a ponekad i utvrđeni čardak. Glavna zadaća posade u kapetanijama bila je čuvati granicu od neprijatelja noću i danju kao i putove od hajduka i razbojnika.

²⁹ H. Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, 19-20.

³⁰ Za vrijeme boravka bosanskih beglebegova u Sarajevu, u Banja Luci su ih zastupali čehaje ili muselimi.

³¹ H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 88-91. Bosanski namjesnici su i u međuvremenu dva puta od kraja marta 1827. do kraja juna 1828. godine, i od 4. juna 1836. boravili u Sarajevu..

leta nije bio isti, čak ni u prvom periodu svoga postojanja do kraja 17. stoljeća, jer je potkraj 16. stoljeća organiziran na novoosnovanom području Bosanske krajine novi Bihaćki sandžak koji je bio priključen Bosanskom ejaletu, pa se tako Bosanski ejalet sastojao od osam sandžaka. Međutim, već je na početku 17. stoljeća izdvojen iz Bosanskog Požeški sandžak i priključen novoosnovanom Kanjiškom ejaletu, u čijem je sastavu ostao sve do kraja osmanske vlasti.³²

Porta je u 17. stoljeću vodila dva velika rata: Kandijski (1646-1669) i Bečki (1683-1699), a u kojem je Venecija osvojila jedan dio Krčkog i Kliškog sandžaka, pa su time granične dalmatinske kapetanije: Islam, Nadin, Zemunik, Klis, Kamen i Solin, došle pod vlast Mlečana,³³ ali do Bečkog rata više nije bilo velikih promjena.

U Bosanskom ejaletu od Kandijskog do Bečkog rata nije bilo nikakvih značajnijih promjena ni u graničnom teritorijalnom opsegu niti u unutrašnjoj administrativnoj strukturi.³⁴ Veliki Bečki rat granice je promijenio, a rat je trajao šesnaest godina, u kojem je austrijski saveznik bila Venecija. Osmanlije su predale 1686. Budim, a do 1687. već je najveći dio Ugarske, Slavonije i Hrvatske bio napušten od Osmanlija te se granica pomjerila na rijeku Savu, ali je austrijska vojska doprla i do Beograda, pa čak i do Kosova, ali su se ubrzo povukli natrag. Osmanlije su doživjeli još jedan poraz 1691. kod Slankamena, te 1697. kod Sente, koji je rezultirao mirom 1699. sklopljenim u Srijemskim Karlovcima. Sa Austrijom i Venecijom Osmanlije su potpisali mir i time izgubili svu Ugarsku osim Banata, zatim Slavoniju (osim jugoistočnog Srijema) i Hrvatsku do Une i južnog Velebita te sva područja i gradove, koje je u tom ratu osvojila Venecija (Knin, Sinj, Vrgorac).³⁵

Cijelu Slavoniju i Lički sandžak je izgubio Bosanski ejalet, te dijelove Kliškog i Hercegovačkog sandžaka i time je Bosanski ejalet bio podijeljen na pet preostalih sandžaka: Bosanski, Hercegovački, Zvornički, Kliški i Bihaćki,

³² H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 80. Bosanski ejalet se tokom 17. stoljeća sastojao od ovih sedam sandžaka: Bosanskog, Hercegovačkog, Zvorničkog, Kliškog, Pakračko-cerničkog, Krčko-ličkog i Bihaćkog. Posljednja dva sandžaka ponekad su spajana u jedan sandžak, ali je Bihaćki sandžak neko vrijeme sredinom 17. stoljeća bio ukinut.

³³ H. Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, 18.

³⁴ H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 80.

³⁵ F. Šišić, *Povijest Hrvata II.*, 331-333.

koji je na početku 18. stoljeća bio ukinut, a njegov teritorij priključen Bosanskom sandžaku, pa se od tada sastojao od četiri preostala sandžaka.³⁶

Poslije 200 godina pod Osmanlijama Karlovačkim mirom izgubljen je veliki dio zemlje, pa je postojao i plan da će se sa Hrvatskom i Slavonijom sjediniti Pounje sa Bihaćem, sjeverna Dalmacija sa Kninom i zapadna Bosna sa Jajcem.³⁷ Poslije novog rata i Požarevačkog mira 1718, Osmanlije su izgubile znatne dijelove Bosanskog ejaleta, prostore Zvorničkog i Bosanskog sandžaka, ali samo do slijedećeg rata, koji je završen Beogradskim mirom 1739, kada su Osmanlije u Srbiji i Bosni vratile veći dio područja koja su izgubili Požarevačkim mirom.

Osmanlije su Svištovskim mirom 1791. opet izgubili manji dio teritorija: Lapac, Srb i Cetin,³⁸ što je bio posljednji dio hrvatskih zemalja koji je oslobođen od Turaka, te je definitivno uspostavljena granica između Austrijske i Osmanske imperije do 1878. odnosno do 1908. godine.

Ponovni sporovi i napetosti na novonastaloj bosansko-hercegovačkoj granici u 19. stoljeću

Učestali neriješeni sporovi na granici koji u ranijim periodu nisu isticali. Na primjer, lokalne vlasti u Livanjskom sandžaku, prebirale su austrijske podanike i pokušale da ih nekako privedu pod norme osmanlijskog zakona. Na primjer 1866. od austrijskih podanika ubirani su porezi samo ako su imali grunt, dakle zemljišni posjed, a nisu plaćali porez ako su obavljali i zanatsku djelatnost iako su bili stalno nastanjeni u Vilajetu Bosna.³⁹ Nadzor nad vizama je pooštren kod austrijskih podanika pa su osmanske vlasti striktno naplaćivale po osam pjastera za *jolteskeru*, odnosno jedan gulden ako putuju u unutrašnjost vilajeta. Ipak se dolazak austrijskih podanika iz Dalmacije povećavao, pa bi se u 1866. samo u Livnu zateklo 200-300 kako bi nešto zaradili kod bosanskih posjednika, a u Dalmaciju je opet, iste godine odlazilo na tisuće ljudi iz Bosne i Hercegovine, mahom osmanlijskih podanika, kada

³⁶ H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 92.

³⁷ F. Šišić, *Povijest Hrvata* II., 333.

³⁸ H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 93-94.

³⁹ Arhiv Bosne i Hercegovine Sarajevo (ABiH S), fond: Austro-Ugarski Generalni konzulat Sarajevo, 228/1867, K 126, Dembicki Generalnom konzulatu, Livno, 16. januara 1867.

radi trgovine austrijske vlasti na granici nisu tražili vize. Lokalne vlasti smatrale su sve stanovnike osmanlijskih naselja Uništa, Mračaj, Stožište i Tiškovac austrijskim podanicima i nisu od njih ubirali porez, no poslije 1866. lokalne vlasti su od njih tražile da izvršavaju porezne obaveze kao i osmanlijski podanici.⁴⁰ Česta su bila negodovanja na granici, npr. nakon mira u Villafranci „osvanuli su nebrojeni, od najvećih autoriteta (npr. E. H. Maq i B. M. Hauslab), dijelom vlastito urađeni, dijelom inspirirani spisi, koji su tvrdili, da Austrija od obale Dalmacije ne može imati prednosti, ni nacionalnih, ni ekonomskih niti vojnih, tako dugo dok je njeno zaleđe, a to su Hercegovina i Bosna, u posjedu Osmanlija”.⁴¹

Nemiri na granice Bosne su bili česti, kao npr. poslije objavljenog plana Miloša Obrenovića u srbijanskoj Skupštini 1859. „o napadu na Bosnu kod Zvornika”, koji je podržavala Rusija, a Francuska se nije protivila, sve su bili češći napetostii i događaji koji su ukazivali na pokušaj ostvarenja plana koji je bio mnogo širi, jer pošto bi osvojila Bosnu, Srbija bi pristupila osvajanju Slavonije, Hercegovine i Bugarske.⁴²

Austrijski konzularni agent u Brčkom izvijestio je Generalni konzulat kako stanovništvo Zvorničkog sandžaka strahuje od napada Srbijanaca na njihove krajeve. Stoga je Bosansko-hercegovačka vlada počela razmještati nove vojne snage u bosanske tvrđave i gradove.⁴³ Tako da su jake vojne snage raspoređene u Hercegovini ali i na graničnom području prema Kneževini Srbiji, dok je granica sa Austrijskom monarhijom bila gotovo bez osmanske vojske.⁴⁴ Vjerojatno je to bilo zbog toga što se 1867. osjećala prijeteca opasnost od napada srbijanske vojske na vilajet Bosnu.⁴⁵ Konzuli su pratili u tim okolnostima, kuda se valija kreće i šta namjerava poduzeti za

⁴⁰ ABiH S, fond: Austro-Ugarski Generalni konzulat Sarajevo, 228/1867, K 102, Dembicki Generalnom konzulatu, Livno, 28. marta 1867.

⁴¹ Kriegs Archiv Wien (KA W), Memoire XXVIII-1071, Geschichte der oesterreichisch-ungarischen Politik in der Occupationsfrage Bosniens und der Herzegowina.

⁴² Galib, Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1854-1860*, Landshut, 1996, 471.

⁶ Haus Hof und Staatsarchiv Wien (HHSt W) , P. A., XXXVIII; GK S, K 176, Haas Beustu, Sarajevo, 20. marta 1867. 28. marta 1867.

⁴⁴ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz Berlin (GStPK B), HA III, 2.4.1. I, Nr 7.597, Otto Blau Visokom kraljevskom Ministarstvu inostranih poslova, Sarajevo, 2. septembar 1867.

⁴⁵ Vaso, Vojvodić, *Rad Srbije na pomaganju prosvete u Bosni i Hercegovini (1868-1876)*, Kikinda, 1989, 15.

odbranu Vilajeta. Otputovao je iz Sarajeva da obiđe granicu od donjeg toka Drine do Novog Pazara Bosanski valija Šerif Osman-paša. „*Prema glasinama koje su kružile u Sarajevu -Srpska stranka - akcije navodno se bavila planom upada u Bosnu. Vođe te stranke sigurno su nedovoljno bili upoznati sa prilikama u ovom vilajetu ako su mogli računati, vjerujući vijestima koje su objavljene u nekim novinama, o bliskom izbijanju ustanka u Bosni i o pobuni bosanske raje*”. Valija je putovao u pravcu crnogorske granice preko Prače i Foče da bi nadgledao, kako je izvijestio austrijski generalkonzul, izgradnju graničnih karaula. Valija je tada trebao regrutirati tri hiljade bašibozuka iz Taslidže (Pljevlja), Prijepolja i Nove Varoši te ih rasporediti na granici sa Srbijom.⁴⁶

Povjerljivim putem generalkonzul je saznao da su „Turci” riješeni, ako Uzvišena Porta prepusti Bosnu Srbiji, da se bore do posljednjeg čovjeka i da se radije priključe Austriji nego da dospiju pod vlast Srbije, pa su zato 1867. austro-ugarski vojni krugovi obratili veću pažnju na Bosnu i Hercegovinu.⁴⁷ U Srbiji su bili uvjereni u isto vrijeme, da Austrija namjerava anektirati Bosnu i Hercegovinu, pa je Ilija Garašanin (tvorac velikog plana „Načertanije”) otvoreno izjavio francuskom konzulu da će se Srbija, u slučaju ulaska austro-ugarske vojske u Bosnu, udružiti sa Osmanskim carstvom i protjerati ih iz Bosne. Srbijanski knez je zbog toga putovao i u Beč i u Pariz da detaljnije sazna namjere Austro-Ugarske prema Bosni i Hercegovini. Savjetovali su u Parizu kneza da se Srbija mora suzdržavati od svakog miješanja u poslove Bosne i Hercegovine pošto sudbina tih pokrajina predstavlja „*životno pitanje Dvojne monarhije*”.⁴⁸ Gotovo istovremeno 1867, dogovarali su se Orešković, u ime Garašanina i tzv. zagrebačkog odbora o saradnji na osvajanju Bosne, pa je dogovoreno da to treba uskladiti sa namjerama Pruske i uz njenu pomoć.⁴⁹ Garašanin je pisao crnogorskom knjazu Nikoli da je: „*Stanje u Turskoj - ne gubite to ni malo iz vida - vrlo kritično postalo, kako nikad do-*

⁴⁶ HHSt W , P. A. XXXVIII/ GK S, K 176, Has Beustu, Sarajevo, 30. avgust 1867.

⁴⁷ A. Dž. P. Tejlor, *Borba za prevlast u Evropi 1848–1918*, Sarajevo, 1968, 229.

⁴⁸ G. Jakšć i V. J. Vučković, *Spoljna politika Srbije*, 425; Alen, Dž. P. Tejlor, *Habzburška monarhija 1809–1918. Istorija Austrijske carevine i Austro-Ugarske*, Beograd, 2001, 214-216.

⁴⁹ G. Jakšć i V. J. Vučković, *Spoljna politika Srbije*, 426-429.

sad nije bilo. Vreme ovo treba upotrebiti sad ili nikad".⁵⁰ Tako su diplomatska pogađanja oko evropskih provincija Osmanskog carstva učestala pred kraj vlade Mihaila Obrenovića, a nastavljena i poslije njegove smrti, pa sve do austro-ugarske okupacije. U „Memorandumu“ mnogo podataka ima o tome, a koje je podnio Antonije Orešković srbijanskom Namjesništvu 28. jula 1868, a iz Memoara se vidi da je pregovarao u Pešti i sa ministrom vanjskih poslova Austro-Ugarske Julijem Andrašijem, koji je izgleda bio odlučan o tome da odvoji Srbiju od Rusije: „*Kako mu drago, mi dozvoliti ne možemo da se Turska ruši pre nego što smo se od Rusije osigurali, pa makar nas to koštalo što mu drago*”. „*Sa Hrvatima, dodao je Orešković, mi bi se lako pogodili; neka im bude, ako to ne znači celokupnost Turske carevine računati, Turska Hrvacka*”. Srbima je Andrašić odgovorio: „*Dobro, uzmite si Bosnu i Hercegovinu, ali ne idite dalje, ne dirajte Bugarsku, jer time bi si lako mogli sve pokvariti, potresli bi svu evropsku Tursku i njen bi opstanak stavili u pitanje, a to se ne bi moglo još sada nikako dozvoliti; Evropa bi primila stvar u svoje ruke i ko zna kako bi vi zatim prošli*“. Kad je ovo Orešković rekao Strossmayeru da se Srbija i Hrvatska sporazumiju: „*da se Turska Hrvacka Hrvackoj, a ostala Bosna i Hrecegovina Srbiji prisajedini*”, Strossmayer je odgovorio: „*Nipošto! To bi išlo na cijepanje Srbstva i Hrvatska, a nužno je baš radi osiguranja naše budućnosti da i hrvackog elementa u srbskoj državi ima; time ćemo bolje u svezi ostati i za sjedinjenjem težiti*“.⁵¹ Dopotovao je u Sarajevo novi generalkonzul Ferdinand Haas 1866, o tome su zagrebačke *Narodne novine* objavile vijest: „*Il se zvao Meho il Mujo - sve Turčin, te Turčin! No mi ne želimo, da bečka politika bude drugačija, nego jest. Bilo je nekoć puno simpatija za Beč u Bosni; no konsuli austrijski uternuli su je*“.⁵²

Smirivale su se čarke 1867. na hrvatsko-bosanskoj granici, a carska kordonskomanda iz Otočca je sa zadovoljstvom izvijestila da osmanske granične vlasti „*čine sve što mogu da bi na najbolji način unaprijedile uzajamno sporazumijevanje*.” Ovi izvještaji o političkim događajima „*sadrže, pored zanimljivih bilježaka i iskrivljavane istine, pa čak i potpuno isfantazi-*

⁵⁰ „Crna Gora i Srbija od 1862.” Garašanin Knjazu Nikoli, 28. II 1867. *Zapisi*, Godina VIII, Knjiga XIV, Cetinje, 1935, 180.

⁵¹ Vojislav, J. Vučković, *Politička akcija Srbije u južnoslovenskim pokrajinama Habsburške Monarhije 1859-1874.*, Beograd, 1965, 356-381.

⁵² *Narodne novine*, Zagreb, 31. decembra 1866.

rane vijesti o događajima od najveće važnosti, tako da smatram za svoju dužnost da o tome izvijestim Vašu ekscelenciju".⁵³

Na austrijsko-osmanskoj granici više je sporova bilo onih koju je činila rijeka Sava, posebno u Brčkom.⁵⁴ Izvijestio je konzularni agent iz Brčkog kako se muslimani pribojavaju upada srbijanaca, a bosanska vlada je počela razmještati nove vojne snage u Bijeljini. Pošto se Sava odledila, počeo je saobraćaj, pa je 22. feb. 1867. u Brčkom pristao putnički brod, koji će odsad redovno saobraćati.⁵⁵ U Bosni su bili obaviješteni kako se Srbija naoružava za rat protiv Osmanskog carstva te su iz istih planova, učestalo dolazili ruski agenti u Bosanski vilajet, koji su posjećivali „grko-istočne manastire,” dijelili im obilne novčane poklone i crkvene knjige, sve sa ciljem da pridobiju sveštenike i pravoslavno stanovništvo za Rusiju. Kod mjesnih vlasti je vlada-lo uvjerenje da su tako potkupljeni pravoslavni sveštenici već pridobiveni, kako bi u slučaju napada Srbije na Bosanski vilajet digli ustanak i tako doprinijeli ostvarenju „zajedničkog cilja”. Već su bili svrstani u ovu propagandu i ruski navodni fotografi koji su prošle godine došli u Bosnu i još su se u njoj zadržali, a „da bi izbjegli svaku sumnju u svoje namjere, oni su besplatno fotografirali Turke, kako bi ih uvjerali da oni putuju kroz Bosnu da bi uradili skice iz Bosne za rusku caricu”. Zbog „očevidnih“ neprijateljskih namjera

⁵³ HHSt W, P.A. XXXVIII/GK S, K 182, Zaks Beustu, Sarajevo, 13. marta 1869.

⁵⁴ ABiH S, fond: Austro-Ugarski Generalni konzulat Sarajevo, K 121, Omčikus Generalnom konzulatu, Brčko, 12. oktobra 1863.

Numan-aga, brčanski stanovnik, kupio je za Eliasa Mandušića polovinom septembra 1866. godine 1.200 tovara pšenice. On je zatražio od mudira Salih-beya u prisustvu kadije Mustafa-efendije i predsjednika medžlisa Mehe Pašalića odobrenje, ali mu je mudir odgovorio da mu odobrenje nije potrebno, i da on može kupiti još jednom isto toliku količinu pšenice. Mandušić je, potom, kupio još jednu količinu istog žita i platio, ali mu je mudir zabranio izvoz jer je u međuvremenu, bio zabranjen izvoz žitarica iz Bosne. Lica koja su bila od povjerenja za austrijskog konzularnog agenta u Brčkom, te neki šverceri i jedan milicijski vojnik posade na kordonu kod Brčkog, saopćili su u povjerenju Omčikusu da na kordonu kod Brčkog čauš Mehmed-aga šverca na obali Save i osigurava švercere i usluge naplaćuje. Konzularni agent je ovo prenio mudiru Salih-beyu, ali mu mudir nije povjerovao, jer on to nije smio raditi u svoju korist.

⁵⁵ ABiH, fond: Austro-Ugarski Generalni konzulat Sarajevo, K 124, Omčikus Generalnom konzulatu, Livno, 28. februara 1867.

HHStA W, P. A. XXXVIII/ GK S, K 176, Haas Beustu, Sarajevo, 20. marta 1867. Dana 8. marta 1867. došao je prvi parobrod u Brčko.

Srbije, ovdašnje muslimansko stanovništvo u cjelini je bilo nepovjerljivo prema Rusiji.⁵⁶

Austro-Ugarska je revnosno prikupljala podatke o raspoloženju stanovnika u Bosni u slučaju aneksije, a Ministarstvo inostranih poslova je od generalkonzula i konzularnih agenata zahtijevalo da ga redovno izvještava o raspoloženju muslimanskog stanovništva u slučaju da Bosna i Hercegovina pripadne Austro-Ugarskoj, a na što su se muslimani uznemirili.⁵⁷ „*Primijetio sam, izvijestio je generalkonzul Teodorović Andrašija 10. novembra 1876. godine kod muslimana, da se oni kao Slaveni osjećaju i ovaj osjećaj sve više izražavaju, dok su se oni sa ponosom dosad nazivali Turcima. Štaviše, bosanski mladići sve više uče bosanski da čitaju i pišu.*“⁵⁸

Isticao je Vaso Čubrilović: „*Ljubav prema Bosni i njenim tradicijama, razvijena je kod bosanskih muslimana više nego kod katolika, da ne govorim o pravoslavnim, kod kojih je nemanjićka tradicija, raširena crkvom i narodnom pesmom, gotovo potpuno istisla uspomene na nekadašnju bosansku državu. Tako je bosanski musliman ostao jedini pravi Bošnjak*“.⁵⁹

U savezu sa Rusijom Austrija je trebala biti spremna na događaje koji mogu uslijediti, posebno i zbog toga što je posjedovala usku, ali izduženu dalmatinsku obalu, koja se, u pojedinim političkim okolnostima, može smatrati sigurnom, samo ako se odbrana obale može osloniti na pozadinu, to jest na Bosnu i Hercegovinu kao stratešku bazu i „*koju Austrija mora dobiti*“. Ima razloga da dođe u posjed Bosne i Hercegovine Austrija, ili makar do nekog federalnog ustrojstva u kome bi preuzela vodstvo, a koje bi se ostvarilo silom „*političkih okolnosti*“. Preporučio je tzv. Biro za evidenciju, da se ne može očekivati od austrijskih konzula da čine vojne analize, ali mogu prikupljati pouzdane statističke podatke i izvještaje o promjenama do kojih dolazi, tačan opis puteva te podatke o vojsci. Može se smatrati efikasnom mjerom i postavljanje rukovodilaca konzulata u srpsko-bosanskim oblastima, koji su sposobni da uspostavljaju kontakte sa narodom, a šta oni nisu činili. Šerif Osman-paša nasuprot tome, upravljanjem ovim vilajetom preko sedam

⁵⁶ HHSSt W, P. A. XXXVIII/ GK S, K 176, Haas Beustu, Sarajevo, 30. januara 1867.

⁵⁷ ABiH S, fond: Austro-Ugarski Generalni konzulat Sarajevo, Vicekonzulat Brčko, Res. Br. 6/1873, Teodorović Omčikusu, Sarajevo, 7. februara 1873.

⁵⁸ HHSSt W, P. A. XXXVIII/ Konsulate, K 207, Teodorović Andrašiju, Sarajevo, 11. novembra 1875.

⁵⁹ Vaso, Čubrilović, *Bosanski ustanak 1875-1878*, 321 i 322.

godina, više je doprinio razvoju ove provincije nego što su to činile valije stotine godina prije njega.⁶⁰ Izvijestio je svoju vladu austrijski generalkonzul o raspoloženju stanovništva u Bosni te istakao da je u Sarajevu zavladao nezadovoljstvo muslimanskog stanovništva (Turaka) zbog procjene kuća i nekretnina koje se vrše u cilju određivanja poreza: *kućarine* i *zemljarine*. Više je izražavalo nezadovoljstvo zbog odluke ovdašnje vilajetske vlade po generalkonzulu, da muslimansko stanovništvo izvrši sređeni popis stanovništva i da se za taj posao imenuje komisija koja će popisati i žene i djecu. Ponekad su muslimani zbog toga (Turci) odbijali da otvore vrata svojih kuća i harema popisivačima, a većina sarajevskih zanatlija je čak, u znak protesta, zatvorila svoje dućane. Od tanzimata je bila praksa Uzvišene Porte da (1839) smanjuje Bošnjacima svaki utjecaj na upravu i administraciju na taj način što sve više civilne i vojne položaje popunjava Osmanlijama što je izazivalo kod Bošnjaka nepovjerenje prema osmanskoj vladi i njenim dostojanstvenicima, pa i otpor mjerama koje je provodila u Bosni.⁶¹

Prošla je u procjenama skoro cijela 1867. da li je vilajet Bosna dovoljna nadoknada Austriji za gubitak Venecije, odnosno da li je vrijeme da se Srbija i Crna Gora prošire na ovu osmansku provinciju. Da li je stanovništvo Bosne i Hercegovine sklono svoju sudbinu usmjeriti u zajednicu jedne, druge ili treće države malo se osvrtao na to. Osluškiivali su strani predstavnici kako bi to prihvatili bogati, odnosno siromašni ili pojedine vjerske skupine, kojima nije bilo svejedno čija će vlast biti. Posebno su pratili austrijski izvještači raspoloženje muslimanskog stanovništva. Izvijestio je Ferdinand Haas Beusta 1867. „*U Bosni vlada apatični mir*”, a poslije petnaestodnevnog putovanja u junu i dvadestodnevnog u julu, Blau se vratio u Sarajevo: „*Nisam imao ni nesreće ni avantura u krajevima kroz koje sam prolazio, iako je ovo područje bilo po tome izvikano.*” Ako se dakle, neko odluči da stupi u Bosnu, nisu više vezana sa opasnošću, niti sa velikim teškoćama: „*I ovo je dokaz da nisu bili u pravu i takvi autoriteti za ovo područje kao što su Ami Boue u Beču i Šafarik*

⁶⁰ *Narodne novine*, Zagreb, 13. februara 1867.

Dopisnik *Napredka* iz Sarajeva potvrđuje da u Bosni vlada mir: „Glas, da su u Bosni neke proklamacije izišle, što nam ga vaš list donese, i da istom što nije buna buknula bila, pričinio je, da se Turci spremaju jako. Bosna je mirna i bune nema, niti ona može biti. Što ste čuli o buni i proklamaciji nekoj, toga svega nema ništa.”

⁶¹ HHSt W, P. A. XXXVIII/ GK S, K 176, Haas Beustu, Sarajevo, 18. septembra 1867.

u Beogradu, koji su me još u prošloj godini u pismu odvrćali od putovanja iz osnove lične sigurnosti i bijednog stanja zemlje".⁶²

Zbog svog geografskog položaja usred slavenskih država Bosna je bila najvažnija provincija Osmanskog carstva, a posebno zbog žestokih napada okolnih zemalja čija je ona bila „nišan“, pa je godinama panslavizam radio na tome da uzdrma postojeće stanje stvari u Bosni, da odvraća hrišćane i kršćane od vjernosti bosanskoj vladi, čak da širi perfidne insinuacije i među slavensko-muslimanskim stanovništvom. „*Agenti Srpsko-ruski se smjenjuju ovuda smučajući se pod maskom fotografa, učitelja, trgovaca i ne propuštaju da upoznaju svoje šefove u Sarajevu, Beogradu i Petrogradu u pompeznim izvještajima o uspjehu njihove misije, samo zato da bi opravdali svoje obilne honorare.*” U Evropi i javno mišljenje toliko je dovedeno u zabludu pisanjem slavenske štampe, da svakog trenutka očekuje da pravoslavna raja u Vilajetu Bosna digne ustanak kako bi „*stresla tzv. turski jaram, i, naravno, pridružila se svojoj srpskoj sestri.*” Ali Haas je svoj izvještaj zaključio, kako uzvišena Porta može biti savršeno smirena u pogledu miroljubivog duha i raspoloženja kako u Vilajetu Bosna, pa i pravoslavne raje.⁶³

Đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer radio je i na tom planu: „*Prema povjerljivom saopćenju - biskup Strossmayer navodno radi na ujedinenju katoličkog i grčko-istočnog stanovništva Bosne. Kako se govori, on je već predložio da se bez izuzetka u slavenskom pismu zavedu ćirilski slova umjesto latinice. On djeluje u tom pravcu da se ćirilskim slovima da prednost nad latiničkim i pri štampanju katoličkih molitvenika i da se tako postupa i u školama.*” Trebalo bi ovo da doprinese otklanjanju religioznih predrasuda koje postoje između katolika i pravoslavnih Slavena i da tako složno pridonesu jedinstvu slavenske nacionalnosti.⁶⁴

Pisao je Svetozar Marković da je potrebna korjenita promjena srbijanske politike prema vanjskoj politici: „*Jer službena Srbija prema Bosni i*

⁶² Galib, Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1861-1869*, Orašje, 2005, 264-279.

⁶³ HHSSt W, P.A. XXXVIII/GK S, K 176, Haas Beustu. Sarajevo, 27. septembra 1867; Pol, Dimon, „Period tanzimata (1839-1878)”, u: *Istorija Osmanskog carstva*, (priredio Rober Mantran), Beograd, 2002, 617.

⁶⁴ HHSSt W, P.A. XXXVIII/GK S, K 176, Haas Beustu, Sarajevo, 12. avgusta 1867; Jako, Baltić, *Godišnjak od događaja crkvenih, svjetskih i promine vremena u Bosni*, Sarajevo, 1991, 252; A. Dž. P. Tejlor, *Habzburška monarhija 1809–1918. Istorija Austrijske carevine i Austrougarske*, 214-216; Hari, Herder, *Evropa u XIX veku*, Beograd, 2003, 380-390.

Hercegovini, kao i drugim neoslobođenim pokrajinama postupa kao osvajač”.⁶⁵

Prilike uoči rata 1876. opisao je Slobodan Jovanović ustvrdivši kako je Srbija imala 1.500.000 stanovnika, Osmansko carstvo više od 40.000.000; pa prema tome: „misao da Srbija ratuje sa Turskom ličila je na bezumlje”. Naraštaji koji su u to vrijeme odlučivali o sudbini Srbije: „bili su opijeni nacionalizmom”. „I porodica, i škola, i novine, i književnost i cio javni život sa politikom kneza Milana i omladinskim pokretom, budili su i raspaljivali nacionalnu samosvijest. Na sve strane slušalo se jedno isto, a to je da smo mi Srbi, - i da kao Srbi, imamo zavetnu misao pokajati Kosovo. Srpstvo je postala jedna vera za koju se živi i mre, i ta vera imala je svoju bibliju, - narodne pesme, koje se nisu čitale radi čistote i lepote jezike, nego radi nadahnuća za velike patriotske podvige”.⁶⁶

Pravoslavni uglavnom nisu bili jedinstveni u tome da se bore za to da se Bosna anektira Srbiji za vrijeme ustanka u Bosni 1875-1878: „Naš ustanak nije operacija slavjanstva! (panslavizma) kao što razni listovi predstavljaju. Takva namjera nami je nepoznata. Dočim je zadaća naša: otresti turski jaram i dostići slobodu i ravnopravnost; napokon utvrditi našu budućnost kroz sjedinjenje sa jednom civiliziranom državom. Po izvanrednih glasovah, očekuje se u slučaju ratnog uspjeha od strane Srbije, da ista Knjaževinu Bosnu anektira, na takvo rešenje mi nismo pripravní”.⁶⁷

Granice Bosne i Hercegovine nakon Berlinskog kongresa 1878.

Srednjovjekovna Bosna i Bosanski ejalet su se, u odnosu na današnje Bosne i Hercegovine, mjestimično prostirale i na susjedne prostore Srbije, Hrvatske i Crne Gore.⁶⁸ Bosansko Kraljevstvo je izlazilo i na Jadransku obalu

⁶⁵ Milorad Ekmečić, *Ustanak u Bosni 1875–1878*, Sarajevo, 1973, 70.

⁶⁶ S. Jovanović, *Vlada Milana Obrenovića*, 516-519.

⁶⁷ Narodna biblioteka Srbije, Zaostavština Grgura Jakšića, P 558/XII/1-11, Njihovo Cesarsko Kraljevsko apostolsko Veličanstvo. Više o ratovanju Osmanskog carstva i Kneževine Srbije na području granice kod Bijeljine vidi: Azem, Kožar, *Bosna i Hercegovina u 19. i 20. stoljeću*, Knjiga prva, Tuzla, 2010, 85-93.

⁶⁸ Marko, Vego, *Historijske karte srednjovjekovne bosanske države*, Beograd, 1957.

u dužini oko 700 km, zahvaćajući ostrva: Brač, Hvar, Korčulu, Šoltu, Čiovo i druga manja ostrva.

Od sadašnje teritorije Bosne i Hercegovine, teritorija nekadašnje bosanske države bila je znatno veća. Za vrijeme kralja Tvrtka u drugoj polovini 14. stoljeća bosanska država je imala oko 72.512 kvadratnih km, dok sadašnja površina države Bosne i Hercegovine iznosi 51.196 km kvadratnih. Ulazile su u njezin sastav tzv. “*bosanske zemlje*”: Usora, Soli, Donji Kraji, Zapadne strane /Tropolje ili Završje/, Primorje, Zahumlje - Hum, Travunija, dio Zete, Polimlje, Podrinje. Ostalo je do dana današnjega u prostoru toka rijeke Bosne sa centrom u Vrhbosni jezgro iz kojeg se razvijala Bosna kasnije u novom vijeku za vrijeme Osmanske imperije i njene velike evropske pokrajine - Bosanskog ejaleta-beglerbegluka, kasnije vilajeta, osnovana je prijestolnica Saraj-Uvasi, ili današnje Sarajevo. Osnovan je koncem 16. stoljeća Bosanski ejalet koji je nastao iz Bosanskog sandžaka i imao je znatno veću teritoriju od Tvrtkove Bosne, osim tzv. “*Bosanskih zemalja*” pokrivao je velik dio Slavonije, dio Banije, Korduna, Liku, Krbavu, Kninsku krajinu, sliv Cetine, Krke i Zrmanje, veliki dio Jadranskog primorja: Dalmacije i Boke, i imao obalsku liniju od Omiša do Risna, a na istočnoj strani protezao se do Kosovske Mitrovice, zauzimajući čitav današnji Sandžak i više od polovine Crne Gore. Ulazilo je u njegov sastav čitavo Podrinje i to ne samo sadašnje bosansko-hercegovačko nego i srbijansko i crnogorsko. Površina mu je mogla iznositi prema proračunima oko 80.000 kvadratnih km.

Širio se i pojam “*Bosne*”, širenjem Bosanskog ejaleta kao što se širio i tokom srednjovjekovnog bosanskog kraljevstva. Rasprostranjena bosanska heretička vjera (bogumilsko-patarenska ili Crkva bosanska) imala je u “*Bosanskom kraljevstvu*” svoje sakralne nadgrobne spomenike - stećke, te se može i po tome rekonstruirati rasprostranjenje bosanske države i Bosanskog ejaleta.

Teritorija Bosne redukcijom Bosanskog ejaleta se približavala današnjim granicama pa je u sadašnjim granicama Bosna i Hercegovina znatno manja kako od “*Tvrtkove Bosne*” tako još više od Bosanskog ejaleta, beglerbegluka i kasnije vilajeta. Poklapaju se današnje granice Bosne i Hercegovine sa granicama koje su međunarodno utvrđene pa se granica na Savi konstituirala na temelju odluka četiri mirovna ugovora: Karlovačkog 1699, Požarevačkog 1718, Beogradskog 1739. i Svištovskog 1791. godine. Granica je na jugozapadnoj strani prema središnjoj Hrvatskoj, utvrđena Karlovačkim i

Požarevačkim mirom, a prema bivšoj Dubrovačkoj republici granice su ostale iz konca 15. stoljeća. Granice Dubrovačke republike Osmanlije nisu korigovale, a Dubrovačka republika je svoje granice izvan zidina širila kupovinama na račun Bosanske teritorije pa je 1333. kupila od srpskog cara Dušana Pelješac i Ston, od kralja Uroša 1357. uzak pojas na potezu Žrnovnice; 1399. od Bosne je otuđeno Slansko (ili Bosansko) primorje koje je ustupio kralj Ostoja. Konavle su bosanski vojvoda Radoslav Pavlović i Sandalj Hranić prodali Dubrovačkoj republici 1419. i 1426. godine. Otomanska imperija je te granice priznala i takve su ostale do današnjeg dana.

Granice Bosne i Hercegovine koje postoje na Drini, odnosno koje dijele Bosnu i Hercegovinu od Srbije utvrđene su Berlinskim mirovnim ugovorom 1878. godine. U članu 25. *Ugovora* stoji: Provincije Bosne i Hercegovine okupirati će Austro-Ugarska koja će njima upravljati. Pošto vlada Austro-Ugarske ne želi da preuzme upravu u Novopazarskom sandžaku koji se nalazi između Srbije i Crne Gore u pravcu jugoistoka do Mitrovice, u njemu će ostati otomanska uprava, ipak da bi se osiguralo održavanje novopolitičkog stanja, kao i sloboda i sigurnost saobraćaja, Austro-Ugarskoj se ostavlja pravo da tu drži garnizone i da ima vojne i trgovačke puteve na čitavom prostoru ovog dijela starog vilajeta Bosne. U tom smislu Austro-Ugarska i Turska će se sporazumjeti o pojedinostima. Bosanska granica prema Srbiji je određena maticom Drine do njenog utoka u Savu, pri čemu je Kneževini Srbiji pripao Mali Zvornik i Sakar.

Priznata je 1878. granica prema Crnoj Gori, određena prema članu 28. "Nove granice Crne Gore."⁶⁹

Prema Novopazarskom sandžaku granice koje su godinu dana ranije izdvojene iz Bosanskog ejaleta (vilajeta), išle su linijom razdvajanja Bosans-

⁶⁹ Linija koja polazi od Ilijinog brda, sjeverno od Klobuka, spušta se na Trebišnjicu kod Grančareva, koje ostaje Hercegovini, potom nastavlja tokom ove rijeke do tačke koja se nalazi jedan km nizvodno od ušća Čepelice, a odatle se najkraćim putem opet sastaje s visovima koji oivičavaju Trebišnjicu. Zatim produžuje ka Pilatovcima, prepuštajući to selo Crnoj Gori, onda nastavlja visovima u pravcu sjevera i drži se, koliko je moguće na rastojanju od šest km puta Bileće-Korita-Gacko do klanca koji se nalazi između planine Somine i brda Kurila, odakle ide na istok preko Vratkovića, ostavljajući to selo Hercegovini, do brda Orline. Polazeći od ove tačke i ostavljajući Ravne Crnoj Gori, granica ide naprijed pravcem sjeveroistok, prelazeći vrhove Lebrsnika i Volujaka, potom se spušta najkraćom linijom na Pivu, koju prelazi i pridružuje se Tari u prolazu između Crkvice i Nedvine. Odatle se penje uz Taru do Mojkovca.

kog sandžaka i Novopazarskog sandžaka, a ostala je do danas kao granica na tzv. Višegradskoj izbočini.

Granica maritimna (pomorska) Bosne i Hercegovine, koja je danas dugačka zračne linije oko 14 km, predstavlja manji reliktni ostatak nekadašnjeg Bosanskog primorja kako za vrijeme srednjovjekovne Bosne, tako i za vrijeme Bosanskog ejaleta u njegovim maksimalnim granicama. Zemljouzi između Neuma i Kleka te u Sutorini ostali su u sastavu Bosanskog ejaleta od Karlovačkog mira 1699, potvrđene Požarevačkim mirovnim ugovorom 1718. do dana današnjeg, time što je na poseban način zamljov Sutorina veličine 75 kvadratnih km sa dvije katastarske općine: KO Sutorina i KO Kruševica pripale Crnoj Gori i to u avgustu 1945., kada je donesena *Uredba o razgraničenju Bosne i Hercegovine od Crne Gore, Hrvatske i Srbije*, /35 - *Službeni list FBiH*, broj 13/45/ u opisu granice Federalne Bosne i Hercegovine nema katastarskih općina Kruševca i Sutorine i više se nikada ne pojavljuju u teritorijalnim razgraničenjima i administrativnim političkim podjelama Bosne i Hercegovine. Trag i jedini podatak da su granice Bosne i Hercegovine priznate Berlinskim mirovnim ugovorom, a potvrđene Antifašističkim vijećem narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) i Antifašističkim vijećem narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine (ZAVNOBIH), “otrgnute” teritorije Sutorine i Kruševca, navedeni su u iskazu i zapisu Vladimira Dedijera u “Prilozima za biografiju Josipa Broza Tita /novi prilozi/”, gdje je navodeno na stranici 172⁷⁰: “Granice između pojedinih republika rješavane su, međutim, u direktnim sporazumima između sekretara pojedinih republičkih partijskih rukovodstava. Tako se po istorijskim granicama Bosna protezala sve do blizu Herceg Novog, tj. iza Debelog Brijega, niz Sutorinu, prema moru. Crnogorski partijski funkcioner Blažo Jovanović, u toku jednog razgovora ubjedio je bosansko-hercegovačkog partijskog funkcionera Đuru Pucara Starog, pa je Sutorina pripala Crnoj Gori, a nova granica sa Hrvatskom, koja je imala Dubrovačku rivijeru, postavljena je na Debelom brijegu. Ovim postupkom je prekršen Berlinski ugovor i kasnije odluka Predsjedništva AVNOJ-a, te je tako u Bosni i Hercegovini ostala samo enklava - zemljoviz Neum-Klek.”

⁷⁰ Vladimir, Dedijer, *Prilozi za biografiju Josipa Broza Tita /novi prilozi/*, Kultura, Beograd, 1953, 172. i *Acta geographica Bosniae et Herzegovinae*, br. 2, Sarajevo, 2014, 5-22.

Korekcija granica Bosne i Hercegovine poslije Drugog svjetskog rata

Završetkom Drugog svjetskog rata, ali i tokom 1945., republike tadašnje Jugoslavije koje su nosile ime federalnih jedinica, izvršile su razgraničenja, koja su kasnije tokom 1946. na zahtijev Savezne vlade mjestimično korigovana. Iskazala je svoje zahtjeve svaka republika o korekciji granica pa je bosansko-hercegovačka vlada tražila korekcije i utvrđivanje granica prema Hrvatskoj na potezima kod Bihaća, općine Petrovo Selo, Meljinovac, zatim u prostoru opštine Drvar, selo Begluci, koje je ostalo u Republici Hrvatskoj, a u istoj opštini traženo je da Hrvatska ustupi sela: Kaldrmu, Dugu Poljanu i zaselak Podjinska Torina. Tražila je Vlada Bosne i Hercegovine i zaseoke Drenovac, Sevina Poljana i Gornji Tiskovac, što nije prihvaćeno i sva pomenuta sela i zaseoci skupa sa bosanskim selom Beglucima ostali su u sastavu Hrvatske. Bosansko-hercegovačka vlada je potom nudila Hrvatskoj sela Vinicu i Prisiku u općini Duvac, ali su ta sela ostala u Bosni i Hercegovini. Bili su u toku 1946. zahtijevi Republike Hrvatske da joj pripoje sela: Kestenovac, Bosanski Strbac, Soće, Osredački Drenovac, Lički Tiskovac i Bušević, pa su ta sela predana Hrvatskoj tokom 1953. i 1956. u sporazumu između Republike Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske, te uz saglasnost saveznih organa. Republika Srbija je tražila na potezu od Višegrada do Rudog da joj pripadne sedamnaest sela, što je odbijeno, a Bosna i Hercegovina je tražila dva sela istočno od Gacka: Krivi Do i Hadžića Poljanu, ali ih nije dobila. Vraćena su Bosni i Hercegovini sela Kruševo i Vučevo u fočanskom srezu jer su zabunom poslije Drugog svjetskog rata pripala Crnoj Gori.

Pitanje razgraničenja na Drini posebno se postavljalo, iako je Berlinskim ugovorom precizirano da granica ide maticom Drine sa formulacijom “sadašnja granica” koja je išla ondašnjom maticom. Nastupilo je tokom vremena pomjeranje matice rijeke pa ju je morala pratiti granica ili se korigovati za veličinu meanderskog odstupanja granice.⁷¹

Na prostoru između tzv. „meke“ granice Bosne i Hercegovine, Srbije, Hrvatske i Crne Gore, rezultat su mnogobrojnih ratnih događanja, velikih

⁷¹ Iz zahtjeva se jasno vidi da je bilo odstupanja od Berlinskog ugovora i AVNOJ-a. /Zahtjevi o promjeni granice se nalaze u Arhivu Bosne i Hercegovine u “Fondu Vlade NRBiH”, kutija br. 9, broj 5092/46, gdje se nalaze i skice traženih terena.

migracija stanovništva, a posebno odluka mirovnih ugovora, kao na primjer Karlovačkog, Požarevačkog, Beogradskog, Svištovskog, Bečkog, Berlinskog, te AVNOJ-a do kraja Drugog svjetskog rata.

Granice na rijekama ili možda mora, treba još korigovati dogovorima nastalih država, politikom pregovaranja zbog izmijenjenih tokova rijeka, a moguće nekom dogovorenom zamjenom prostora, tj. teritorija, a koje još predstoji da se uradi.

Izvori i literatura

Neobjavljeni izvori

Arhiv Bosne i Hercegovine Sarajevo

Austro-Ugarski Generalni konzulat Sarajevo

Kriegs Archiv Wien

Memoire XXVIII-1071, Geschichte der oesterreichisch-ungarischen Politik in der Occupationsfrage Bosniens und der Herzegowina

Haus Hof und Staatsarchiv Wien

P. A.

Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz Berlin

HA III

Literatura

Dedijer, Vladimir, *Prilozi za biografiju Josipa Broza Tita /novi prilozi/,* Kultura, Beograd, 1953.

Ekmečić, Milorad, *Ustanak u Bosni 1875–1878*, Sarajevo, 1973.

Grupa autora, *Historija naroda Jugoslavije I*, Beograd, 1953.

Herder, Hari, *Evropa u XIX veku*, Beograd, 2003.

Holjevac, Željko i Nenad Moačanin, *Hrvatsko-slavonska Vojna Krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva u ranome novom vijeku*, Leykam international, Zagreb, 2007.

Inalcik, Halil, *Osmansko Carstvo*, Srednja Europa, Zagreb, 2002.

Kožar, Azem, *Bosna i Hercegovina u 19. i 20. stoljeću*, Knjiga prva, Tuzla, 2010.

Kreševljaković, Hamdija, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1954.

Matuz, Josef, *Osmansko Carstvo*, Školska knjiga, Zagreb, 1992.

Šabanović, Hazim, *Bosanski pašaluk*, Svjetlost, Sarajevo, 1982.

Šišić, Ferdo, *Povijest Hrvata II*, Marjan tisak, Split, 2004.

Šljivo, Galib, *Bosna i Hercegovina 1854-1860*, Landshut, 1996.

Šljivo, Galib, *Bosna i Hercegovina 1861-1869*, Orašje, 2005.

Tejlor, Alen Dž. P., *Borba za prevlast u Evropi 1848–1918*, Sarajevo, 1968.

Tejlor, Alen, Dž. P., *Habzburška monarhija 1809–1918. Istorija Austrijske carevine i Austro-Ugarske*, Beograd, 2001.

Vego, Marko, *Historijske karte srednjovjekovne bosanske države*, Beograd, 1957.

Vojvodić, Vaso, *Rad Srbije na pomaganju prosvete u Bosni i Hercegovini (1868-1876)*, Kikinda, 1989.

Živković, Pavo, *Povijest Bosne i Hercegovine do konca XVIII. stoljeća i povijest Hrvata Bosanske Posavine do početka XX. stoljeća*, Hrvatsko kulturno društvo "Napredak", Mostar, 1994.